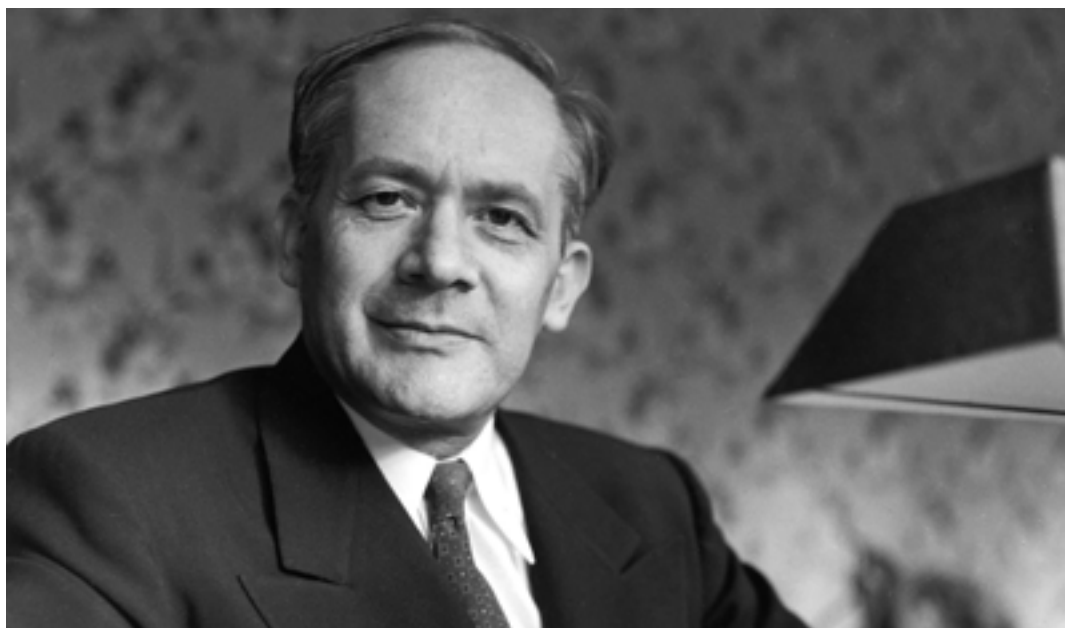

Fenomén zla

Ako vznikol pojem genocída?

JARMILA ŠVIHRANOVÁ

Raphael Lemkin (1900 – 1959)
http://dukemagazine.duke.edu/sites/default/files/pri_img/The%20Man%20Who%20Criminalized%20Genocide/Raphael-Lemkin.jpg

Švihranová, Jarmila. The Phenomenon of Evil. What are the Origins of the Notion Genocide? *História*, 2017, 16, 3, pp. 35-39. The article deals with the notion of genocide and the life of Raphael Lemkin, a lawyer in the field of International Law who created the term genocide and spread the knowledge of mass violence significantly. The article observes his motivations and work in the international environment where he worked actively to make the crime of genocide a legally acknowledged notion. Key words: genocide, mass violence, race, ethnicity, Raphael Lemkin, Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, United Nations

Genocída je javom, ktorý sprevádza ľudstvo odnepamäti, hoci ako fenomén dostala svoj názov až v 40. rokoch 20. storočia. Pokus o nájdenie akademickej definície pojmu a jeho následné právne zakotvenie bol podmienený holokaustom. Zdá sa, že dvadsiate storočie je storočím genocíd.

Zmenou oproti minulosti je možnosť tzv. industriálnych genocíd alebo *genocíd bielych golierov*, čiže zabitia veľkého množstva ľudí v priebehu krátkého času. Takýto priebeh genocídy umožnili technológie až v minulom storočí a v dôsledku veľkého počtu obetí sa následne aj zväčšil záujem o výskum tohto neblahého fenoménu. Do úvahy treba brať aj súčasnú vyššiu hustotu populácie, ktorá tiež prispela k zvýšeniu ničivého účinku. Iným faktorom bolo rozšírenie masovokomunikačných prostriedkov, ktoré v 20. storočí

umožnilo rýchle šírenie povedomia o genocídnych udalostiach.¹

Zavedeniu pojmu v minulom storočí predchádzali rozsiahle medzinárodné rokovania a diplomatické rozhovory. Samotný pojem genocída vytvoril právnik Raphael Lemkin, ktorý sa venoval medzinárodnému právu a svoj život zasvätil šíreniu povedomia o genocíde ako o špeciálne definovanom zločine. Pre tento pojem použil ako základ grécke slovo *genos* (rodina, kmeň, rasa) a latinskú príponu *-cide* (z lat. caedere - zabíjať).

Prečo táto téma?

Raphael Lemkin sa narodil 24. júna 1900 v bieloruskom meste Wołkowysk do židovsko-poľskej rodiny. Stal sa tak svedkom pogromov a násilností, ktoré sa po prvej svetovej vojne dotkli židovského obyvateľstva v Poľsku, na Ukrajine a v Bielorusku. Ohniskom násilností bývali sporné územia – Poľsko sa v tomto období zapojilo do protilitovských bojov, do rusko – poľskej vojny ako aj do tzv. sedemdnovej vojny s novovzniknutým

Československom. Útoky na Židov sa počas konfliktov stávali prostriedkom pre odreagovanie všeobecne negatívnych nálad pričom židovské obyvateľstvo bývalo často obviňované zo spolčovania sa s druhou stranou konfliktu. Niektoré z pogromov a útokov boli iniciované príslušníkmi poľskej armády (napr. generáli Józef Haller alebo Dowbór-Muśnicki) a právna ochrana bola v takýchto prípadoch veľmi slabá tak na domácej ako aj na zahraničnej pôde.

Raphael Lemkin bol mnohostrannou osobnosťou. V povojnovom období sa začal orientovať na štúdium všeobecnej jazykovedy (Lvov). Doplnil ho štúdiom filozofie (Heidelberg) a napokon sa venoval štúdiu práva (Lvov), ktoré sa stalo jeho osudom.

Po štúdiách sa zamestnal ako prokurátor vo Varšave, ale na tomto mieste nepobudol dlho. V tridsiatych rokoch v Poľsku zosilnela politika antisemitizmu a Lemkin sa ako právnik židovského pôvodu musel stiahnuť z verejného postu. V nasledujúcich rokoch vykonával súkromnú prax. V období rokov 1934 – 1939 začal intenzívnejšie nadväzovať medzinárodné kontakty. Zoznámil sa najmä s americkou akademickou pôdou – už v predošlom období začal spolupracovať s profesorom Malcolmom McDermottom z Duke Univer-

sity. Spoločne vypracovali napr. preklad poľského *Trestného kódexu* z roku 1932. Lemkinovi bola na Duke University ponúknutá pracovná pozícia, ale o odchode z Poľska začal uvažovať až neskôr. V roku 1939 napokon Poľsko opustil a o dva roky neskôr emigroval do USA.²

Už v tridsiatych rokoch sa zamýšľal nad problémom masového násillia a upozorňoval na chýbajúci právny rámec tohto fenoménu tak v jednotlivých štátoch, ako aj v medzinárodnom prostredí. Venoval sa štúdiu genocídy Arménov, ktorá bola dobovo považovaná za vnútornú záležitosť. Lemkin však tvrdil, že podobné prípady patria pod dohľad medzinárodného spoločenstva. Tému otvoril aj na pôde Spoločnosti národov, ktorá predstavovala medzivojnovú medzinárodnú platformu.

prirodzeným miestom konania, pretože tu bola v roku 1931 prijatá nová ústava, ktorá bola otvorená internacionalistickým koncepciám – práve tu existovalo v právnickej obci priaznivé akademické zázemie. Už v roku 1927 sa v tomto mesiac uskutočnila prvá zo série konferencií, ktorá otvorila diskusiu o zločinoch v medzinárodnom práve. Na tejto konferencii bola definovaná kategória terorizmu ako zámerného použitia akéhokoľvek prostriedku vytvárajúceho verejné ohrozenie.

Lemkin sa v roku 1933 prihlásil práve do sekcie venovanej terorizmu, keďže problematika masového zabíjania nebola v agende konferencie zdôraznená a samotný pojem genocída ešte neexistoval. Na konferenciu však napokon nevycestoval, pretože narazil na odpor poľského ministerstva zahraničných vecí. Príspevok *Skutki wytwarzające vseobecné (nadmárodné) ohrozenie ako zločiny v rámci medzinárodného práva verejného (Les actes constituant un danger general (interétatique) consideres comme delites des droit des gens)*, pôvodne napísaný vo francúzštine, bol tak prečítaný v jeho neprítomnosti. Raphael Lemkin sa pokúsil obrátiť medzinárodnú pozornosť na niekoľko nových kategórií: barbarstvo, vandalizmus, vyvolanie katastrof na medzinárodných komunikačných kanáloch, zámerné narušenie medzinárodných komunikačných kanálov, šírenie nákazy medzi ľuďmi, zvieratami alebo rastlinami.³

Začiatky veľkého konceptu

V októbri roku 1933 sa pod záštitou Spoločnosti národov a španielskej vlády konala v Madride V. konferencia za zjednotenie trestného práva. Madrid sa stal viac-menej

Stretnutie Hallera
s Pilsudskim
Zdroj: GettyImages

Dowbor-Musnicki s Piłsudskim
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/9d/Dowb%C3%B3r_Pi%C5%82sudski_Wielkopolska_1919.jpg

Pre nás sú zaujímavé najmä prvé dva z týchto bodov. Zločin barbarstva sa stal podkladom pre neskorší pojem genocídy. Zahŕňal exterminačné konanie mierené protietnickým, náboženským alebo sociálnym spoločenstvám a to bez ohľadu na motivácie. Ako príklady spadajúce pod takýto typ zločinov Lemkin uviedol napr. masacre, pogromy alebo činy, ktoré mali viesť k hospodárskej devastácii spoločenstva. Jeho celoživotnou snahou bolo poukazovať na dôsledky systematickej likvidácie kultúry. Už v príspevku na madridskej konferencii charakterizoval takéto kroky. Nazval ich pomocným pojmom vandalizmus a išlo o cieľené ničenie kultúrneho dedičstva v oblasti vedy, kultúry, umenia a jazyka konkrétnej náboženskej, etnickej alebo spoločenskej skupiny. Lemkin vo svojich názoroch na význam kultúry spoločenstva čerpal z prác primordialistických antropológov Jamesa Frazera a Bronislava Malinowského.⁴ Právne vymedzenie kultúrnej a jazykovej genocídy však bolo aj v druhej polovici 20. storočia vnímané ako problematické a napriek Lemkinovým snahám sa uvedené výrazy nestali pojmami medzinárodného práva.

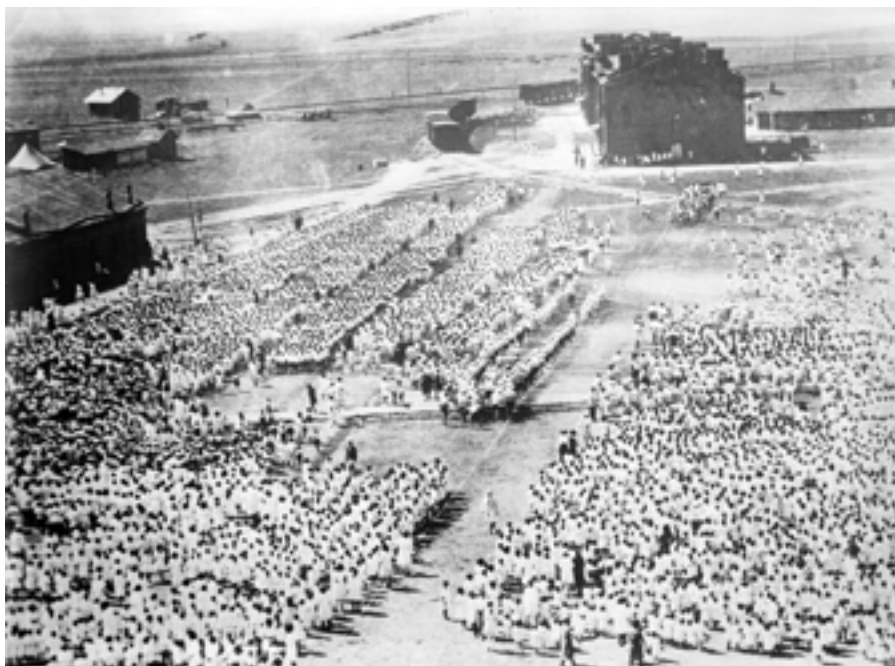
Vláda Osi v okupovanej Európe

Lemkinov príspevok síce na konferencii odznel, bol vytlačený v konferenčnom zborníku a neskôr preložený v skrátenej verzii do nemčiny, ale jeho snaha napriek

nostiach dostali nový impulz po príchode do Spojených štátov. Tu vznikla jeho najznámejšia práca *Vláda Osi v okupovanej Európe* (*Axis Rule in Occupied Europe*). Jej vydanie podporila v roku 1944 Carnegieho nadácia.⁵ Zásadnou sa stala deviatá kapitola, v ktorej Lemkin vyložil pojem *genocída*. Hoci kniha vznikla v období druhej svetovej vojny, autor sa problematike genocídy židovského obyvateľstva venoval len ako jednému z viacerých príkladov. Poukazoval na vzťah medzi vtedajšími udalosťami a koloniálnym obdobím, ktoré podľa neho vytvorili podmienky pre moderné genocídne udalosti. Z nášho pohľadu je zaujímavé, že sa zaoberal aj legislatívou Slovenského štátu.

Podľa Lemkina bolo možné zadefinovať rôzne „techniky“ genocídy, ktoré sa

prejavovali podľa svojho zacielenia na politickom, kultúrnom, spoločenskom, ekonomickom, biologickom, fyzickom, náboženskom a morálnom poli. Jednotlivé techniky vysvetľoval na príklade diania v nacistickom Nemecku. Politická genocída pre neho znamenala napr. nahradenie miestnych vládnych inštitúcií novými, vytvorenými na cudzom základe. Tu mu ako príklad poslúžilo zavedenie nemeckých inštitúcií v okupovanom západnom Poľsku, ale aj v Alsasku – Lotrínsku či Eupene a Malmedy. Zavádzanie cudzích inštitúcií považoval za nástroj germanizácie. K politickej genocíde sa podľa Lemkina viaže spoločenská genocída, t. j. likvidácia existujúcej sociálnej štruktúry, súdnictva a iných pilierov fungovania spoločnosti. Veľmi významnou je už zmieňovaná Lemkinova definícia kultúrnej genocídy (predtým „vandalizmus“), jeho srdcová záležitosť, ktorú sa mu ale nepodarilo nikdy právne ukotviť. Lemkin opísal aj ekonomickú likvidáciu spoločenstva, ktorá narúša aj ostatné možnosti fungovania spoločenstva. V tomto prípade uvádzal ako príklad opatrenia voči židovskému obyvateľstvu, ktoré viedli k jeho pauperizácii. V spoločenstvách, v ktorých náboženstvo slúži ako hlavný identifikačný prvok sa podľa neho môže prejaviť náboženská genocída. Pokiaľ sú ciele

Arménska genocída (1915 – 1918). Deti arménskych utečencov.
 Zdroj: Profimedia

Ratifikovanie paktu proti genocíde (16. 10. 1950). Zľava vpredu: John M. Chang (Kórea), Price Mars (Haiti), Nasrollah Entezam (Írán) – predseda valného zhromaždenia OSN, v úrade ktorého sa ceremónia konala, Jean Chauvel (Francúzsko) a Rubgen Esquivel (Kostarika). Vzadu: Ivan Kerno (Krno), zástupca generálneho tajomníka pre právne záležitosti (slovenský právnik a diplomat v službách medzivojnového Československa, ktorý po februári 1948 emigroval), Trygve Lie (Nórsko) – generálny tajomník OSN, Fernando Fournier (Kostarika) a Raphael Lemkin.

Zdroj: Profimedia

rozkladané hodnoty a morálne princípy spoločenstva, možno hovoriť o genocíde morálnej. V dohovore OSN z roku 1948 sa navyše odrazila Lemkinova charakteristika biologickej a fyzickej genocídy. Biologickú genocídu chápal ako obmedzovanie pôrodnosti podrobeného etnika (resp. spoločenstva), často so súčasnou podporou pôrodnosti iného etnika (v tomto prípade Nemcov, tzv. *Volksdeutsche*). Fyzická genocída znamená genocídu v zmysle fyzickej likvidácie spoločenstva. Medzi jej prostriedkami Lemkin vymenoval nerovnomerné rozdelenie potraviny, ohrozenie zdravia a masové zabíjanie.

Nemecká juhozápadná Afrika – prvá genocída 20. storočia. Príslušníci etnika Hererov po prenasledovaní v púšti Kalahari.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c6/Surviving_Herero_c1907.jpg

L'vovský pogrom
(30. 6. – 2. 7. 1941)
Zdroj: Profimedia

Dohovor OSN

Raphael Lemkin sa po druhej svetovej vojne vrátil do Európy. Na rodnom kontinente, z ktorého tak nerád odchádzal, však pobudol len krátko. Pôsobil v Norimbergu ako poradca počas procesov. Aj v priebehu tohto obdobia sa snažil pôsobiť tak, aby sa povedomie o konceptoch genocídy rozšírilo v akademickej obci a najmä, aby bolo zavedené do praxe v podobe opatrení medzinárodného spoločenstva. Počas svojho pôsobenia vo funkciu

poradcu zhromaždil k uvedenej problematike veľké množstvo článkov.

Onedlho začal spolupracovať s Organizáciou spojených národov. Bol autorom predbežných návrhov *Dohovoru o zabránení a potrestaní zločinu genocídie*. V marci 1947 predložil sekretariátu OSN najpodrobnejší návrh. Podľa tohto predbežného návrhu mali byť v dohovore zakotvené tri druhy genocídy: genocída fyzická, t. j. usmrtenie alebo navodenie podmienok nezlučiteľných so životom; genocída biologická, t. j. bránenie v roz-

množovaní chápané ako nútená sterilizácia a bezdôvodný zákaz uzatvárať manželstvá; napokon genocída kultúrna, teda pokus o narušenie morálnej a kultúrnej integrity spoločenstva reštriktívnymi opatreniami.

Toto rozdelenie odrážalo Lemkinovo chápanie genocídy, ktoré načrtol ešte pred vytvorením samotného pojmu a neskôr rozpracoval v spomínanej knihe *Vláda Osi v okupovanej Európe*. Otázka kultúrnej genocídy rozdelila zostavovateľov návrhu na dve skupiny. Medzi prostriedky kultúrnej genocídy mali patriť: násilné presúvanie detí skupiny do inej skupiny; násilný a systematický tlak na exil osobností reprezentujúcich kultúru danej skupiny, napr. vedcov, spisovateľov, učiteľov, lekárov, atď.; zákaz používania jazyka národa v súkromnom styku; systematické ničenie kníh a náboženských diel vytlačených v jazyku národa alebo zákaz publikácie nových; systematické ničenie historických alebo náboženských pamiatok. Tí, ktorí odmietali včlenenie kultúrnej genocídy do dohovoru argumentovali, že tieto otázky by mali byť riešené v súvislosti s ochranou menšín a nie v rámci všeobecného dohovoru o genocíde.

Po dlhých prípravách bol napokon 9. decembra 1948 *Dohovor o zabránení a trestaní zločinu genocídie* prijatý. Pre Slovensko nadobudol platnosť o dva roky neskôr – 20. decembra 1950. V Zbier-

ke zákonov SR sa nachádza pod číslami 32/1955 Zb. a 53/1994. Potrestanie zločinu genocídie je stanovené § 418 Trestného zákona 300/2005 Z. z.

V medzinárodnom spoločenstve je pojem genocídy určený čl. 2 *Dohovoru*. Znenie, ktoré schválilo Valné zhromaždenie OSN, definuje genocídu ako: „*ktorýmkoľvek z týchto činov s úmyslom zničiť, celkovo alebo čiastočne, národnú, etnickú, rasovú alebo náboženskú skupinu*:

- zabitie členov skupiny;
- spôsobenie vážnej telesnej alebo duševnej ujmy členom skupiny;
- zámerné navodenie takých životných podmienok pre skupinu, pri ktorých sa počíta s tým, že prinesú celkovú alebo čiastočnú deštrukciu;
- zavedenie opatrení, ktoré majú skupine zabrániť v pôrodnosti;
- *násilné presúvanie detí skupiny do inej skupiny.*“

Raphael Lemkin vykonal veľké dielo v oblasti šírenia povedomia o genocíde ako o zločine, ktorým sa má zaoberať medzinárodné spoločenstvo. Jeho predstava o medzinárodnom dohovore však nebola celkom naplnená, keďže do finálnej verzie *Dohovoru o zabránení a trestaní zločinu genocídie* sa nedostal pojem kultúrnej genocídy. Prijatie dohovoru teda Raphaelovi Lemkinovi neprinieslo uspokojenie. Definíciu genocídy považoval za príliš úzku a mechanizmy intervencie medzinárodného spoločenstva v prípade genocídnych udalostí za príliš obmedzené. Posledné roky jeho života boli tak

naplnené istým sklamaním a činnosťou, ktorú striedali pocity rezignácie. Na jeho pohrebe sa v roku 1959 zúčastnilo len sedem ľudí.

Poznámky

¹ Viac k problematike genocídy napr. LEVENE, Mark. *Genocide in the Age of Nation State. Volume I. The Meaning of Genocide*. Londýn : I. B. Tauris, 2005, ISBN 9781850437529; tiež UHLÍŘ, Martin. *Jak sme sa stali lidmi*. Praha : Dokořán, 2007. ISBN 8073630782.

² Viac o živote Raphaela Lemkina napr. SCHABAS, William. *Genocide in International Law : The Crime of Crimes*. Cambridge : Cambridge University Press, 2000, ISBN 9780511575556; tiež COOPER, John. *Raphael Lemkin and the Struggle for the Genocide Convention*. New York : Palgrave Macmillan, 2008, ISBN 9780230516915.

³ LEMKIN, Raphael. *Acts Constituting a General (Transnational) Danger Considered as Offences*

Detský koncentračný tábor na Balkáne (II. svetová vojna)

Against the Law of Nations. Na <http://www.preventgenocide.org/lemkin/madrid1933-english.htm> [12. 08. 2017]

⁴ MOSES, Dirk A. Raphael Lemkin, Culture and the Concept of Genocide. In BLOXHAM, Donald – MOSES, Dirk A. (eds). *The Oxford Handbook of Genocide Studies*. Oxford : Oxford University Press, 2010, s. 19 – 41, ISBN 9780199232116.

⁵ Čerpáme z novšieho nezmeneného vydania z roku 2005. LEMKIN, Raphael. *Axis Rule in Occupied Europe*. Clark: The Lawbook Exchange, 2005, ISBN-13: 9781584775768

Mgr. Jarmila Švihranová, PhD. (1986) vyštudovala históriu - anglický jazyk a literatúru na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (2005 – 2010). V roku 2014 završila interné doktorandské štúdium na Katedre všeobecných dejín FfUK a v súčasnosti prednáša na Fakulte práva Janka Jesenského Vysokej školy Danubius. Vo vedecko-výskumnej činnosti sa zameriava na problematiku dejín rasizmu, eugeniky a genocíd. Je autorkou monografie *Od ideológie k politike rasizmu* (2015).